

УДК 347.121.2

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.22>

ПРАВО НА ТРАНСПЛАНТАЦІЮ ЯК ОСОБИСТЕ НЕМАЙНОВЕ ПРАВО

Зборівський Ю.-А.Я.,*асистент кафедри цивільного права та процесу**Львівського національного університету**імені Івана Франка,*

ORCID ID: 0009-0003-2727-1214

Зборівський Ю.-А. Я. Право на трансплантацію як особисте немайнове право.

У статті досліджується поняття особистих немайнових благ та їх місце в цивільному праві, підкреслюється важливість особистих немайнових прав як абсолютних прав. Зокрема, аналізується право на трансплантацію в контексті здійснення особистих немайнових прав, розглядаються його правові, медичні та етичні аспекти, та висвітлюються проблеми, пов'язані з його реалізацією.

Звертається увага на зв'язок права на трансплантацію з іншими правами людини, такими як право на життя, на медичну допомогу, а також право на охорону здоров'я. У статті також досліджуються критерії, яким повинні відповідати органи та анатомічні матеріали, в аспекті придатності для трансплантації. Аналізується правовий режим органів та анатомічних матеріалів, які можуть бути відокремлені від людського тіла і, таким чином, виступати самостійними об'єктами трансплантації. Наголошується на важливості визначення переліку об'єктів, які можуть бути використані як донорські органи для трансплантації з метою забезпечення належної реалізації особистого немайнового права людини на життя та охорону здоров'я.

Розглядається поняття інформаційної згоди донора і реципієнта та значення цієї правової категорії у відносинах трансплантації. Окреслено ключові елементи інформаційної згоди, серед яких повнота, всебічність та доступність інформації, а також добровільність згоди. Автор вказує на роль медичних працівників та їхню етичну і юридичну відповідальність у забезпеченні отримання інформованої згоди та надання повної та достовірної інформації учасникам даних відносин протягом усього процесу трансплантації. У статті висвітлюються потенційні негативні наслідки порушення обов'язку щодо отримання інформованої згоди, приховування або ненадання інформації медичного характеру, починаючи від визнання договору про надання медичних послуг недійсним і закінчуючи кримінальною відповідальністю.

Автором аналізуються законодавчі акти, які регулюють право на трансплантацію, зокрема, положення Цивільного кодексу України та Закону

України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині».

Ключові слова: донор, реципієнт, відносини з трансплантації анатомічних матеріалів, інформаційна згода донора та реципієнта, особисті немайнові відносини

Zborivskiy Y.-A. The right to transplantation as a personal non-property right.

The article examines the concept of personal non-property benefits and their place in civil law, emphasizing the importance of personal non-property rights as absolute rights. In particular, the author analyzes the right to transplantation in the context of the exercise of personal non-property rights, examines its legal, medical and ethical aspects, and highlights the problems associated with its implementation.

Attention is drawn to the relationship between the right to transplantation and other human rights, such as the right to life, the right to medical care, and the right to health care. The article also examines the criteria that organs and anatomical materials must meet in terms of suitability for transplantation. The author analyzes the legal regime of organs and anatomical materials that can be separated from the human body and thus act as independent transplantation objects. The author emphasizes the importance of determining the list of objects that can be used as donor organs for transplantation in order to ensure the proper realization of the personal non-property right to life and health care.

The author examines the concept of informed consent of the donor and the recipient and the importance of this legal category in transplantation relations. The author outlines the key elements of informed consent, including completeness, comprehensiveness and accessibility of information, as well as voluntariness of consent. The author points out the role of healthcare professionals and their ethical and legal responsibility in ensuring that informed consent is obtained and that complete and accurate information is provided to the participants of these relationships throughout the transplantation process. The article highlights the potential negative consequences of breach of the duty to obtain informed consent, concealment or failure to provide

medical information, ranging from invalidation of a contract for the provision of medical services to criminal liability.

The author analyzes the legislative acts regulating the right to transplantation, in particular, the provisions of the Civil Code of Ukraine and the Law of Ukraine «On the Application of Transplantation of Anatomical Materials a Human Being».

Key words: donor, recipient, relations on transplantation of anatomical materials, informed consent of the donor and recipient, personal non-property relations.

Постановка проблеми. Трансплантація як метод лікування являє собою процес передачі органів або тканин від однієї людини (донора) іншій людині (реципієнту) для заміни пошкодженого або хворого органу чи тканини. Це складна медична процедура, яка вимагає ретельного обстеження та підготовки як донора, так і реципієнта. Трансплантація стала важливим інструментом сучасної медицини для лікування широкого спектру захворювань і її успіх залежить від цілої низки факторів, включаючи медичні міркування, вимоги законодавства та етичні питання. Однак, незважаючи на зростаюче значення особистих немайнових відносин у цивільному праві, окремі правові та етичні аспекти у відносинах трансплантації часто залишаються поза увагою.

Стан опрацювання цієї проблематики. Означена тематика була предметом наукового інтересу багатьох науковців, серед яких Г.В. Анікіна, А.А. Герц, Н.М. Квіт, Р.А. Майданик, І.Р. Пташник, І.Я. Сенюта, С.О. Сліпченко, Р.О. Стефанчук, С.Г. Стеценко, Л.І. Шаповал, Л.В. Федюк та ін.

Метою статті є надати всебічний аналіз відносин трансплантації та сприяти кращому розумінню правових та етичних аспектів, які лежать в основі цієї медичної процедури.

Виклад основного матеріалу. У сучасному приватному праві помітна увага приділяється особистим немайновим відносинам. Захист і дотримання особистих прав людини є важливим аспектом цивільного права, а акцент на немайнових відносинах відображає ще більше зростання важливості немайнових прав та інтересів. Це особливо проявляється в контексті таких медичних процедур як трансплантація. З цього логічно випливає, що однією з основних цілей цивільного права є забезпечення здійснення особистих немайнових прав людини, а також надання засобів їх реалізації та захисту.

Немайнові відносини є невід'ємною частиною цивільного права і відіграють важливу роль у забезпеченні інтересів та особистих благ людини. В українському праві особисті немайнові відносини пов'язані насамперед із захистом особистих немайнових прав та інтересів фізичних осіб. До таких прав належать, зокрема, право на життя, ме-

дичну допомогу та донорство. На думку Р.О. Стефанчука особисті немайнові блага є первинними, самостійними і рівними у структурі предмета цивільного права, ґрунтуються на засадах юридичної рівності та вільного волевиявлення їх учасників, спрямовані на забезпечення приватного майнового інтересу їх учасників, позбавлені майнового грошового змісту, а також характеризуються абсолютним характером. [1] З цією думкою погоджується також Л.В. Федюк, який стверджує, що поряд з речовими та виключними, немайнові правовідносини становлять самостійну гілку абсолютних прав. [2] Абсолютний характер особистих немайнових прав означає, що вони не залежать від будь-яких зовнішніх чинників та є невіддільними від людини, а також забезпечують фізичним особам високий рівень захисту, оскільки вони мають право вимагати дотримання своїх прав будь-якою особою, яка потенційно може їх порушити. Як такі, вони мають вирішальне значення для підтримання справедливості і рівноправ'я у суспільстві, і захищаються різними правовими засобами відповідно до українського законодавства.

Особисте немайнове благо лежить в основі будь-якого немайнового правовідношення. Благом є все те, що об'єктивно існує й завдяки своїм корисним властивостям, здатне задовольняти потреби суб'єкта. [3] З одного боку, ним може бути об'єкт призначений для задоволення матеріальних потреб особи, а з іншого, благо може набувати немайнового змісту. По своїй суті благо становить цінності, що належать людині від природи завдяки її фізичному існуванню. До них слід віднести особисті немайнові права, що забезпечують природне існування фізичної особи. Іншу групу цінностей становлять особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття фізичної особи.

Як уже було зазначено, немайнові права – це нематеріальні блага, які є невіддільними від фізичної особи і не можуть існувати відокремлено від неї. Немайнові блага не можуть бути відчужені або передані без згоди їх носія. Це означає, що ці блага не можуть бути продані, обмінані або передані іншій особі будь-яким іншим чином без її згоди. Це пов'язано з тим, що немайнові блага тісно пов'язані з особою, і їх передача розглядається як порушення особистої автономії людини. Як зазначає І.В. Спасибо-Фатеева, нематеріальні блага є чітко вираженими особистими немайновими правами і їх існування неможливе без зв'язку з конкретною фізичною особою. [4]

Незважаючи на відсутність економічного змісту в особистих немайнових правах, вони займають важливе місце в системі цивільного права і відсутність матеріальної складової аж ніяк не впливає на їхню цінність. Більше того, при визначенні предмета цивільного права особисті немайнові відносини стоять на першому місці, а майнові – на другому. [5] Ці права охороняються Конституцією

України, міжнародними актами та актами цивільного законодавства.

Важливе місце в системі особистих немайнових прав належить праву на життя, охорону здоров'я, медичну допомогу, які закріплені в главі 21 ЦК України та відносяться до природних прав людини. Як зазначає І.Я. Сенюта, здоров'я та життя людини є найвищими соціальними цінностями, за якими визначаються всі інші орієнтири та блага сучасного суспільства, що відображають біосоціальне буття людини. [6] В даній главі міститься також право на донорство, яке тісно пов'язане з переліченими вище правами, оскільки спрямоване на врятування здоров'я і життя людей. Відповідно до ст. 290 Цивільного кодексу України, повнолітня дієздатна фізична особа має право бути донором крові її компонентів, а також органів та інших анатомічних матеріалів та репродуктивних клітин. [7] Право на донорство передбачає акт добровільного надання органу або тканини для трансплантації тому, хто цього потребує.

Трансплантаційні відносини охоплюють різні аспекти, включаючи медичні показання, юридичні вимоги та етичні проблеми. Наприклад, медичне обстеження потенційного донора передбачає оцінку сумісності донорського органу або тканини з імунною системою реципієнта, щоб запобігти відторгненню. Юридичні вимоги включають згоду та необхідність дотримуватися певних інструкцій і протоколів. Водночас, етичні міркування передбачають забезпечення добровільності донорства, уникнення фінансових стимулів і сприяння рівності у доступі до трансплантації для усіх людей.

Право на трансплантацію є правом людини, яке тісно пов'язане з особою. Це особисте немайнове право, яке спрямоване на захист здоров'я людини та збереження її права на життя шляхом забезпечення доступу до донорських органів та анатомічних матеріалів. Це право поширюється на всіх осіб, які потребують медичного лікування, що передбачає трансплантацію, незалежно від їхнього майнового стану, соціального статусу чи будь-яких інших особистих характеристик.

Існує кілька ключових характеристик права на трансплантацію, на які варто звернути увагу. По-перше, донорські органи та анатомічні матеріали не можуть бути оцінені в грошовому еквіваленті. Це пов'язано з тим, що вони вважаються суспільним благом, яке повинно бути доступним для всіх осіб, які його потребують, а не бути предметом купівлі-продажу чи торгівлі з метою отримання прибутку.

По-друге, донорські органи та анатомічні матеріали мають об'єктивно матеріалізовану форму існування. Це означає, що вони є матеріальними, фізичними об'єктами, які можна виміряти і оцінити на предмет їхньої придатності для трансплантації.

Нарешті, існує презумпція згоди донора і реципієнта при операціях з трансплантації. Це озна-

чає, що обидві сторони дають згоду на проведення операції, якщо вони відповідають необхідним критеріям і вимогам.

Розглянемо детальніше ці характеристики трансплантаційних відносин. Одним з основних принципів, що застосовується до коментованого немайнового права, є принцип заборони комерціалізації у сфері трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів. Як зазначає Гринюк О.В, існування положення «платності» суперечить відомому здавна латинському принципу «Mambrorum humanorum aestimationemo dominus membrorum suorum» – «немає ціни членам людського тіла, ніхто не господар своєму тілу». [8] Відсутність встановлення грошової вартості донорських органів та анатомічних матеріалів є критично важливим аспектом забезпечення дотримання права на трансплантацію. Якщо дозволити купувати і продавати органи, як будь-який інший товар, це може створити значні етичні і моральні проблеми.

Крім того, якщо органам буде присвоєна грошова оцінка, це може призвести до експлуатації вразливих людей, які можуть бути змушені продати свої органи через скрутне фінансове становище. В результаті цього може виникнути ринок торгівлі органами, що є незаконним і неетичним. За оцінками Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), до 10% трансплантацій органів у світі відбуваються з використанням органів, які були предметом торгівлі. [9]

До того ж, присвоєння органам грошової оцінки може змінити сприйняття донорства як безкорисливого акту альтруїзму на трансакційний процес, що може відбити у людей бажання жертвувати свої органи. Таким чином, заборона присвоєння грошової оцінки донорським органам і анатомічним матеріалам має вирішальне значення для забезпечення етичності, справедливості та доступності процесу трансплантації для тих, хто її найбільше потребує. Це допомагає запобігти експлуатації вразливих осіб, забезпечити рівний доступ до трансплантації та підтримувати культуру альтруїзму в донорстві органів.

Процес оцінки придатності донорського органу зазвичай проводять медичні працівники, які спеціалізуються на трансплантації органів, такі як хірурги-трансплантологи, координатори трансплантації та патологоанатоми. Ці фахівці працюють разом, щоб переконатися, що орган придатний для трансплантації і що реципієнт добре підходить для нього. Така оцінка має вирішальне значення для успіху процесу трансплантації, оскільки завдяки їй медичні працівники можуть допомогти знизити ризик відторгнення або ускладнень трансплантації, що, в свою чергу, допомагає поліпшити результати лікування пацієнтів і підвищити рівень успішності трансплантації в цілому.

На думку С.О. Сліпченка, для матеріальних, але немайнових об'єктів характерною є наявність фізичної субстанції, тобто це об'єкти, що належать до предметів матеріального світу. До них, зокрема, можна віднести й органи та інші анатомічні матеріали з людського тіла. Не викликає сумніву, що з моменту відокремлення їх від людини вони набувають ознаки речей і належать до предметів матеріального світу. [10]

Більшість науковців погоджуються, що, з юридичної точки зору, органи та інші анатомічні матеріали, відокремлені від тіла людини, вважаються самостійними об'єктами цивільних правовідносин. Для того, щоб вважатися об'єктом цивільних правовідносин, органи та анатомічні матеріали повинні відповідати певним критеріям. По-перше, вони повинні мати фізичну консистенцію, що означає, що вони є матеріальними об'єктами, які можна фізично дослідити та оцінити. По-друге, вони повинні відповідати певним критеріям для забезпечення того, що для трансплантації використовувалися тільки придатні і здорові органи і тканини. Ознака фізичної консистенції може варіюватися залежно від типу органу, анатомічного або біологічного матеріалу, який є об'єктом трансплантації. Наприклад, тверді органи, такі як серце або печінка, повинні бути оцінені за розміром і функціями, в той час як тканини, такі як кістки або шкіра, повинні бути досліджені на предмет їх якості та життєздатності.

Закон України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» [11] перелічує об'єкти, які складають зміст поняття анатомічні матеріали. До них належать органи (їх частини), тканини, анатомічні утворення, клітини людини або тварини, фетальні матеріали людини. Зазначені анатомічні матеріали можуть бути відокремлені від тіла людини і бути самостійними об'єктами трансплантації. Виокремлення органів та анатомічних матеріалів як об'єктів цивільних прав має важливе значення для встановлення їх правового режиму регулювання. При цьому слід розмежовувати правовий режим органів (їх частин), клітин і тканин та інших анатомічних матеріалів. З цією метою видається доцільним в національному законодавстві, яке регулює трансплантаційні відносини, визначити перелік об'єктів та їх правовий режим, що можуть бути використані як донорські органи для пересадки людині з метою забезпечення реалізації особистого немайнового права на життя та охорону здоров'я.

Не менш важливим у відносинах трансплантації є поняття інформаційної згоди. Медичне втручання відбувається на підставі свободи волі фізичної особи, яка приймає рішення стати пацієнтом та дає на це згоду. Тобто, в більшості випадків вважається, що обидві сторони дали згоду на проведення операції, якщо вони відповідають необхідним критеріям і вимогам. Така згода ґрун-

тується на розумінні того, що особи, які бажають стати донорами або реципієнтами, прийняли добровільне та інформоване рішення про участь у процесі трансплантації. Як правило, вони пройшли ретельне обстеження для визначення їхньої придатності до операції та отримали детальну інформацію про ризики та переваги процедури. Таким чином, інформаційна згода характеризується певними обов'язковими елементами. Зокрема, така інформація має бути повною, всебічною та наданою пацієнтові у доступній формі викладу. Згода має бути добровільною без примусу, фізичного або психічного. Пацієнт має отримати достовірну інформацію про стан свого здоров'я та запропоновані методи лікування та повністю зрозуміти цю інформацію. Цим зумовлена згода пацієнта (реципієнта) на трансплантацію. Порушення цього обов'язку може призвести до негативних правових наслідків: від визнання договору про надання медичних послуг недійсним до кримінальної відповідальності. [12]

Варто також зазначити, що наявність згоди не звільняє медичних працівників та інших осіб, залучених до процесу трансплантації, від їхньої етичної та юридичної відповідальності. Вони повинні забезпечити, щоб процес трансплантації здійснювався у спосіб, який відповідає найвищим етичним стандартам і правовим вимогам. Це включає в себе забезпечення повного інформування донора і реципієнта про процес трансплантації, а також дотримання їхніх прав впродовж здійснення трансплантаційних заходів.

Висновки. Трансплантація донорських органів та анатомічних матеріалів є складним процесом, який вимагає ретельного врахування правових, етичних та медичних факторів. Право на трансплантацію є особистим немайновим правом людини, яке безпосередньо пов'язане зі здоров'ям і благополуччям людини. Органи та інші анатомічні матеріали, виділені з організму людини, є самостійними об'єктами цивільних правовідносин і повинні відповідати певним критеріям, щоб вважатися придатними для трансплантації. Об'єктивна форма існування донорських органів та анатомічних матеріалів має вирішальне значення для здійснення особистого немайнового права, а презумпція згоди донора і реципієнта допомагає впорядкувати процес трансплантації.

Розглядаючи органи та інші анатомічні матеріали крізь призму особистого немайнового права на донорство та медичну допомогу, можна дійти до висновку, що зазначені блага мають немайнову природу і в сукупності в правовому аспекті складають суть права на трансплантацію. Анатомічні матеріали є складовими елементами особистого немайнового права на трансплантацію і безпосередньо пов'язані з фізичною особою. У разі їх відділення від тіла людини вони стають самостійними об'єктами немайнового правовідношення в об'єк-

тивно матеріалізованій формі. Однак це не впливає на природу особистих немайнових прав, пов'язаних із здійсненням трансплантаційних заходів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія. Київ: КНТ, 2008. с. 536.
2. Федюк Л.В. Система особистих немайнових прав: дис...канд..юрид.наук: 12.00.03. Івано-Франківськ, 2006. с. 7.
3. Сліпченко С.О. Особисті немайнові правовідносини щодо оборотоздатних об'єктів. Харків: Діса плюс, 2013. с. 73.
4. Спасибо-Фатєєва І.В. Цивілістика на шляху формування доктрин. Вибр. наукові праці. Харків: Золоті сторінки, 2012. с. 38.
5. Майданик Р.А. Цивільне право. Загальна частина : підручник. К.: Алерта, 2012. Т. 1: Вступ у цивільне право, 2012. 471 с.
6. Сенюта І.Я. Цивільно-правове регулювання у сфері надання медичної допомоги: питання теорії і практики: монографія. Львів: Вид. ЛОБФ «Медицина і право», 2018. с. 13.
7. Цивільний кодекс України. Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. (дата оновлення: 01.01.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>. (дата звернення: 15.02.2023).
8. Гринюк О.В. Принцип заборони комерціалізації у сфері трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів / О.В. Гринюк // Право і суспільство. 2016. № 2. С. 42-Л.В 48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2016_2_10.
9. Juan Gonzalez, Ignacio Garijo, Alfonso Sanchez. Organ Trafficking and Migration: A Bibliometric Analysis of an Untold Story, 2020. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7246946/>.
10. Сліпченко С.О. Особисті немайнові правовідносини щодо оборотоздатних об'єктів: монографія. Харків: Діса плюс, 2013. с. 300-301.
11. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині. Закон України від 17.05.2018 № 2427-VIII. (дата оновлення: 07.01.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text>. (дата звернення: 15.02.2023).
12. Савченко В.О. Обсяг свободи волі в питаннях інформаційної згоди пацієнта. Доктрина приватного права: традиції та сучасність: Матеріали ХХ наук.-практ.конф. присвяченої 100-й річниці з дня народження д.ю.н., проф., чл.-кор. АН УРСР ректора Харківського юридичного інституту (1962–1987 р.р.) В.П. Маслової (м. Харків, 4 лютого 2022 р.). Харків: Право, 2022. с. 165.